

ТРАДЫЦЫЯ ШАНАВАННЯ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ У САВЕЦКІ ЧАС (1917–1991)

канд. гіст. навук Г.М. МЫСЛІВЕЦ
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт

Святыя-заснавальнікі манастыроў, скітоў, лаўр, якія клапаціліся аб уладкаванні манаскага жыцця, атрымалі ў народзе асаблівае шанаванне. Культ святога з’яўляецца шматграннай гісторыка-культурнай і рэлігійнай формай шанавання, якая складаецца гістарычна на базе рэлігійных уяўленняў і звычаяў; з’явай яго пасмяротнай прысутнасці ў грамадстве. Духоўна-маральныя каштоўнасці кожнага народа звязаны з нацыянальнымі, «уласнымі» святымі. Сярод шанаваных святых Еўфрасіння Полацкая (1104–1173) займае пачэснае месца. Адзначаецца, што імя прападобнай ігуменні стаіць у адным шэрагу з імёнамі такіх усходнеславянскіх падзвіжнікаў, як Антоній і Феадосій Пячорскія, Кірыл Тураўскі, Сергій Раданежскі, Кірыл Белазерскі і інш. Традыцыя шанавання святой складвалася гістарычна і ўвабрала ў сябе рэлігійныя ўяўленні і звычэй рознага паходжання. Паказана, што на сучасным этапе Еўфрасіння Полацкая стала ўспрымацца аякункай беларускага народа і жаночага манаства, бо прападобная прычынілася не толькі да развіцця хрысціянскай веры, праславіўшыся аскетычным жыццём, але садзейнічала развіццю духоўнай культуры і асветы.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. палітыка дзяржавы ў адносінах да Рускай праваслаўнай царквы кардынальна змянілася: наступіў час карэннага пераасэнсавання рэлігійнай традыцыі з пазіцый ваяўнічага атэізму. У адпаведнасці з дэкрэтам СНК ад 20 студзеня 1918 г. Царква была адзелена ад дзяржавы, а ўся царкоўная маёмасць абвешчана «народным достояніем» [1, с. 12]. Шанаванне святых пераследвалася: у 1918–1920 гг. была арганізавана адна з найбольш буйных кампаній па ўскрыццю і канфіскацыі мошчаў. Як вядома, адной з асаблівасцей праваслаўнай веры на працягу многіх стагоддзяў з’яўлялася вера ў нятленне мошчаў усіх без выключэння святых (меркавалася, што нятленне паказвае на святасць нябожчыка). Новыя ўлады сталі праводзіць масавыя відовішчы ўскрыцця саркафагаў святых, каб пакласці канец іх шанаванню на тэрыторыі СССР. Меркавалася, што мошчы святых спарэхнелі, і калі гэта стане вядома самім вернікам, то культ «выкрытых» святых можна смела аддаць забыццю. 14 лютага 1919 г. Народны камісарыят юстыцыі спецыяльнай пастановай аб’явіў «антырэлігійную вайну» з мошчамі святых [1, 326, с. 56]. Наркамат юстыцыі даў загад мясцовым уладам канфіскаваць у Царквы ўсе без выключэння мошчы, перадаць іх у музеі ці наогул знішчыць. Першае ўскрыццё мошчаў прападобнай Еўфрасінні адбылося 26 красавіка 1920 г. яшчэ падчас знаходжання ў растоўскай эвакуацыі. Мошчы полацкай ігуменні былі ўскрыты ў Богаўленскім саборы разам з астанкамі растоўскіх святых Ігнація, Ісайі, Дзімітрыя і Аўрамія [2, а. 280]. Настаяцельніца Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра Алена (Волкава) вярнулася ў Полацк яшчэ ў 1918 г. На той перыяд у манастыры быў размешчаны дзіцячы дом. Так, ёсць меркаванні, што да ігуменні далучыліся іншыя паслушніцы, і манастыр аднавіў сваю дзейнасць яшчэ да вяртання мошчаў прападобнай Еўфрасінні з Растова [3, с. 46]. Падчас польскай інтэрвенцыі (1919–1920) на тэрыторыі манастыра праводзіліся богаслужэнні. 15 жніўня 1920 г. члены Полацкай уезднай камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацтва (у іх ліку І. Дэйніс, З. Таліноўскі, В. Берчы і інш.) абследавалі манастырскую тэрыторыю [4, а. 43]. У складзеным пасля агляду акце былі зафіксаваны манастырскія каштоўнасці (іконы, Еўфрасіннеўскі крыж, каўчэг са старажытнымі крыжамі і інш.), якія яшчэ знаходзіліся ў растоўскім Аўраміевым манастыры. 6 лістапада 1920 г. ігумення хадайнічала перад членамі Камісіі аб неабходнасці вяртання з Растова эвакуіраваных каштоўнасцей. Выкананне просьбы было замаруджана па прычыне акупацыі Полацка нямецкімі і польскімі войскамі.

Дакладная дата вяртання мошчаў Еўфрасінні з растоўскай эвакуацыі ў Полацк невядома. Верагодна, што гэтая падзея магла адбыцца ў канцы 1920 – пачатку 1921 гг. У 1922 г. найбольш каштоўныя адзінкі маёмасці, прывезеныя з Растова, былі канфіскаваны. Так, у рамках правядзення савецкай кампаніі дапамогі галадаючым Паволжа ў 1921–1922 гг. былі рэквізаваны крыж Еўфрасінні Полацкай, сярэбраная рака, залатыя і сярэбраныя лампады і рад абразоў [5, а. 55, 56]. 10 мая 1922 г. уездным фінансавым аддзелам быў складзены акт прыёму каштоўнасцей Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра, дзе была пазначана сярэбраная рака ад мошчаў прападобнай Еўфрасінні, якая пасля бяспследна знікла [6, а. 68]. Еўфрасіннеўскі крыж быў выняты са Спасакага манастыра і перададзены ў Полацкі фінансавы аддзел.

13 мая 1922 г. мошчы прападобнай Еўфрасінні былі паўторна ўскрыты пасля іх вяртання з растоўскай эвакуацыі ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр [7, а. 256–256ад.]. Па агульнапрынятай версіі, ўскрыццё мошчаў было праведзена з мэтай адшукання ў труне ўтоеных каштоўнасцей і раскрыцця рэлігійнага падману «царкоўнікаў» [6, а. 68]. Згодна рашэнню, прынятаму на сумесным паседжанні Полацкага ўезднага выканкама разам з камісіяй па даследаванню мошчаў Еўфрасінні Полацкай, астанкі святой

былі вынесены на сярэдзіну Спаса-Праабражэнскага храма і пакінуты «на паказ» [8, с. 82]. На працягу тыдня (з 13 па 20 мая 1922 г.) пры раскрытай труне прысутнічалі «специальные дежурные агитаторы», якія забаранялі наведвальнікам маліцца і прыкладвацца да «останков трупа» [6, а. 69]. Курсанты і камандны састаў на чале з ваенным камісарам 43-х Полацкіх пяхотных аб'яднаных камандных курсаў Я.Ф. Фабрыцыусам склалі хадайніцтва аб неадкладным выняцці мошчаў Еўфрасінні Полацкай з манастыра з іх наступным уладкаваннем у Віцебскім музеі «дабы дать возможность осматривать их гражданам» [9, а. 19]. Каб перапыніць далейшае шанаванне памяці прападобнай, якое працягвала існаваць пасля «ростовского разоблачения мощей», 18 мая 1922 г. прэзідыум губвыканкама загадаў старшыні своечасова даставіць «т. зв. мошчы Еўфрасінні» у Віцебск і здаць іх у Цэнтральны музей губернскага аддзела народнай адукацыі [6, а. 69, 74].

У шэрагу выданняў [10, с. 79; 11, с. 84], прысвечаных непасрэдна ці ўскосна Еўфрасінне Полацкай, прысутнічае распаўсюджаная памылка аб накіраванні мошчаў прападобнай ігуменні з полацкага манастыра на атэістычную выставу ў Маскву. Падкрэслім, што гэтая інфармацыя, прадстаўленая У.А. Арловым [12–14], не адпавядае рэальным фактам. 22 мая 1922 г. мошчы былі дастаўлены пасажырскім цягніком не ў Маскву, а ў Віцебск, дакладней – у Віцебскі губернскі мастацка-археалагічны музей. У наступны дзень (23 мая) у памяшканні гэтага музея (будынак былой семінарыі) адбылося трэцяе ўскрыццё мошчаў Еўфрасінні, якія былі выняты з апячатанай ясеневай труны [15, а. 288]. У 1924 г. мастацка-археалагічны музей атрымаў назву Віцебскага аддзела Беларускага дзяржаўнага музея і быў перанесены ў будынак былой гарадской думы, дзе мошчы Еўфрасінні Полацкай як артэфакт старажытнай культуры экспанаваліся побач з палеанталагічнай і археалагічнай калекцыямі разам з замаляўкамі эвалюцыі жывёльнага свету і чалавека. Адзенне святой знаходзілася асобна ад труны: «...одежда выставлена около костей» [16, а. 13]. Вядома, што прадстаўнікі праваслаўнай царквы ў 1924 г. зрабілі спробу забраць мошчы з музейнай установы пад юрысдыкцыю Віцебскага епархіяльнага кіраўніцтва, аднак кіраўнічыя органы не задаволілі дадзеную просьбу [16, а. 13].

Пасля выняцця мошчаў прападобнай існаванне Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра было пасатаўлена пад пытанне. Калі Свята-Еўфрасіннеўскае епархіяльнае вучылішча спыніла дзейнасць ужо напачатку 1917 г., то сам манастыр здолеў пратрымацца да 1925 г. Так, на перыяд 30 студзеня 1925 г. у манастыры яшчэ пражывала 60 манахінь [17, а. 240]. У 1925 г. манастыр, за якім лічылася значная грашовая нядоімка (978 руб. 25 кап.), не здолеў застрахаваць будынкi і быў афіцыйна закрыты ўладамі, пасля чаго ў гісторыі шанавання Еўфрасінні Полацкай быў распачаты безманастырскі перыяд [18, а. 39ад.]. У хадайніцтве ваеннага ведамства ад 2 чэрвеня 1925 г. было прапанавана замацаваць будынкi былога манастыра за грамадзянскімі ўстановамі. Свята-Еўфрасіннеўскі храм быў прызначаны пад палкавы клуб райвыканкама. Двухпавярховы флігель быў заняты крэдытным таварыствам, народным судом, фельчарскім пунктам і інтэрнатам для супрацоўнікаў райвыканкама. У манастырскіх будынках былі размешчаны ўстановы Полацкага раённага выканаўчага камітэта. Частка манастырскай зямлі, дзе размяшчаўся скотны двор, і Крыжа-Узвіжанскі сабор былі замацаваны за ваенным ведамствам. На адведзенай тэрыторыі раскінуўся ваенны гарадок, дзе быў размешчаны 15-ы полк 15-й Віцебскай стралковай дывізіі і асобны кавалерыйскі эскадрон. Ваеннае ведамства атрымала права рабіць па ўласнаму погляду капітальны рамонт і ўнутраную перабудову архітэктурных помнікаў манастырскага ансамбля ці іх складаючых частак. Надбрамная званіца была зруйнавана, а манастырскія могілкі ліквідаваны [19, а. 303ад.].

2 чэрвеня 1925 г. Камісія па ахове помнікаў мастацтва, даўніны і прыроды пры Інбелкульце афіцыйна паставіла на ўлік Спаса-Праабражэнскую царкву і крыж Еўфрасінні Полацкай [20, а. 5]. Асаблівую заклапочанасць лёсам крыжа «як выдатнага помніка старажытнарускай культуры» ў гэты перыяд праявілі супрацоўнікі Зброёвай Палаты Маскоўскага Крамля. Двойчы, у 1924 і 1925 гг., вучоны савет Зброёвай Палаты накіроўваў запыты ў аддзел музеяў Глаўнавуки Наркамсветы аб месцазнаходжанні святыні і «ступені забеспячэння яе захаванасці» [21, а. 17]. На перыяд закрыцця ў манастыры пражывала да 250 насельніц [22, а. 247]. Большая іх частка была расселена ў прыватным сектары Полацка і Полацкага раёна. Астатнія інакіні на чале з ігуменняй Аленай (Волкавай) былі вымушаны пасяліцца на лясных вырубках каля чыгуначнай станцыі Гараны, што знаходзілася ў 2 км ад Полацка. Там яны пабудавалі жыллё і малельню. Адведзены кавалак зямлі з-пад вырубленага лесу атрымаў назву Пянькі: манахіні ўласнымі сіламі выкарчоўвалі пні, якія засталіся ад спіленых дрэў, што і дало адпаведную назву мясцовасці [23, с. 2]. Пасля арганізацыі Полацкай абнаўленчай кафедры Спаса-Праабражэнскі храм прыкладна да 1926 г. быў перададзены ў арэнду абнаўленцам. Час ад часу былыя насельніцы прыходзілі на малітву ў Спаса-Праабражэнскі храм, які, нягледзячы на грамадска-палітычную абстаноўку, працягваў дзейнічаць.

У 1928 г. падчас спецыяльнай экспедыцыі Беларускага дзяржаўнага музея на чале з дырэктарам В.Ю. Ластоўскім Еўфрасіннеўскі крыж на некаторы час быў перавезены ў вышэйзгаданы Мінскі музей. У 1929 г., у сувязі з намерам перанесці сталіцу Беларусі з Мінска ў Магілёў, святыня была перададзена ў Магілёўскі краязнаўчы музей. Праз некалькі гадоў у будынку музея, дзе заставаўся сейф з экспанатамі, сярод якіх знаходзіўся Еўфрасіннеўскі крыж, размясціўся Магілёўскі абкам і гаркам партыі. Арцель была

ліквідавана ў 1929 г., сама тэрыторыя Пянькоў была ўключана ў склад калгаса «Парыжская камуна» з цэнтрам на чыгуначнай станцыі Гараны [24, а. 68ад.]. Храмы, асвячоныя ў імя прападобнай Еўфрасінні Полацкай, напаткаў лёс Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Улічваючы настойлівыя хадайніцтвы мясцовых вернікаў, Свята-Еўфрасіннеўскі храм у в. Сакалішча (Віцебская вобласць) быў пакінуты за праваслаўнай абшчынай. Вядома, што ў 1925 г. храм уяўляў сабой «моцны цагляны будынак», а да пачатку Вялікай Айчыннай вайны быў закрыты, разрабаваны, а пасля знішчаны [18, а. 35]. Аварыйнае становішча царкоўнага будынка «прымусіла» мясцовыя ўлады даць загад аб яго канчатковым разбурэнні.

У 1933 г. за нявыплату страхавога падатку храм прападобнай Еўфрасінні ў в. Росіца (Верхня-дзвінскі раён, Віцебская вобласць) быў выняты з карыстання праваслаўнай абшчыны [25, с. 68]. Мясцовы сельскі савет загадаў канфіскаваць хуткімі тэмпамі царкоўную маёмасць і забяспечыць нагляд за пустуючым будынкам. Калі ў 1930-я гг. царква ўзвышалася да асновання скляпенняў, то літаральна праз адно дзесяцігоддзе ад яе муроў захаваліся фрагменты цэнтральнай часткі. З моманту закрыцця будынак росіцкай царквы па прычыне немэтазгодных, на думку мясцовага кіраўніцтва, матэрыяльных выдаткаў на яго аднаўленне быў разбураны. Яшчэ ў 1925 г. Свята-Еўфрасіннеўская росіцкая царква прадстаўляла «каменное здание красивой архитектурной постройки» [18, а. 56]. Па манументальнай велічы экстэр'ера і вырашэнню ўнутранага дэкору (маштаб, кампазіцыя, мастацкая арнаментыка іканастаса) храм мог быць аднесены да лепшых храмаў Полацкай епархіі на сённяшні дзень, каб не гвалтоўнае знішчэнне помніка ў 1933 г. Па захаванымся рэшткам цэнтральнай часткі росіцкай Свята-Еўфрасіннеўскай царквы можна з упэўненасцю сцвярджаць, што гэты помнік неавізантыйскага стылю быў добрых прапорцый, строга функцыянальнай архітэктуры і без залішняй дэкаратыўнасці.

На тэрыторыі Віцебскай вобласці, у Гарадоцкім раёне, было разбурана яшчэ два храмы прападобнай Еўфрасінні – драўляны на падмурку ў в. Рудня (1853 г.) і мураваны ў в. Вялікае Кашо (1878 г.). Праваслаўная абшчына і Свята-Еўфрасіннеўская царква ў Санкт-Пецярбурзе, узведзеная ў гонар свята перанясення мошчаў Еўфрасінні, праіснавалі да 1935 г. Царква разам з прычтавымі будынкамі была цалкам разабрана [26, с. 31].

З 1940 па 1941 гг. мошчы Еўфрасінні Полацкай экспанаваліся ў Віцебскім антырэлігійным музеі [27, а. 46]. Згодна плану, складзенаму ў 1994 г. былым дырэктарам Віцебскага абласнога краязнаўчага музея В. Зейлертам, у адной з экспазіцый антырэлігійнага музея была прадстаўлена труна з мошчамі Еўфрасінні, вечка ад труны з пакладзенай «бутафорыяй» (па ўсёй відавочнасці, так было названа адзенне святой) і дакументацыя аб перанясенні мошчаў з Кіева ў Полацк [3, с. 67].

Падчас эвакуацыі каштоўнасцей гістарычнага музея 5–7 ліпеня 1941 г. труна па прычыне сваёй цяжасці была пакінута ў памяшканні антырэлігійнага музея, а пасля бясследна страчана. Пасля таго, як 26 ліпеня 1941 г. Магілёў быў заняты нямецкімі войскамі, Еўфрасіннеўскі крыж бясследна знік з сейфа разам з іншымі музейнымі рарытэтамі і каштоўнасцямі [28, с. 171]. Існуюць розныя версіі адносна далейшага лёсу святыні, аднак яе месцазнаходжанне да сённяшняга дня застаецца невядомым.

У жніўні 1941 г. вернікі здолелі перанесці мошчы Еўфрасінні Полацкай у віцебскую Свята-Пакроўскую царкву, дзе яны знаходзіліся да сярэдзіны кастрычніка 1943 г. [28, с. 170–172]. Такім чынам, да канца 1930-х гг. культ Еўфрасінні Полацкай быў пазбаўлены не толькі галоўнага (Спаса-Еўфрасіннеўскі жаночы манастыр у Полацку), але і перыферычных цэнтраў ушанавання памяці прападобнай. Шанаванне святой было спынена прымусовым метадам і да пачатку Вялікай Айчыннай вайны знаходзілася пад забаронай. Афіцыйнае скасаванне дзейнасці манастырскай абіцелі ў 1925 г., безумоўна, нельга назваць спрыяльным фактарам для развіцця шанавання святой, аднак яно стала адным з галоўных напрамкаў пашырэння і перанясення культуры прадстаўнікамі беларускай дыяспары за межы сучаснай Беларусі (Германія, ЗША, Канада, Аўстралія).

Такім чынам, з 1925 да 1941 гг. на былой тэрыторыі манастыра дзейнічаў ваенны гарадок. З пачатку нямецка-фашысцкай акупацыі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр фактычна аднавіў сваю дзейнасць. Левая частка манастырскай тэрыторыі разам з Крыжа-Узвіжанскім саборам і двухпавярховым мураваным манастырскім корпусам была занята немцамі [29, а. 77].

21 кастрычніка 1943 г. Царкоўнае ўпраўленне Полацка-Віцебскай епархіі атрымала афіцыйны дазвол ад штандарт-камендатуры Віцебска на вяртанне мошчаў Еўфрасінні Полацкай у адноўлены Спаскі манастыр [29, а. 77]. Напярэдадні перанясення, 22 кастрычніка, у віцебскай Свята-Пакроўскай царкве ў прысутнасці членаў епархіяльнага кіраўніцтва і вернікаў была здзейсненая ўрачыстая літургія [30, с. 152]. 23 кастрычніка 1943 г. спецыяльна вырабленая скрыня з мошчамі была закрыта і перанесена ў машыну. На чыгуначным вакзале мошчы былі пакладзены ў асобны вагон і накіраваны ў Полацк, дзе іх сустракала ўсё мясцовае духавенства, насельніцы манастыра на чале з ігуменняй Ананіяй (Трафімавай?) (194?–1945), курсанты Полацкіх пастырскіх курсаў, прадстаўнікі акупацыйнай улады і вернікі [31, с. 6–11].

Першапачаткова труна была дастаўлена ў Сафійскі сабор, дзе 24 кастрычніка мошчы былі перакладзены ў драўляную грабніцу і перанесены ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр. Мошчы Еўфрасінні Полацкай былі пакладзены перад алтаром Спаса-Праабражэнскай царквы [3, с. 3].

Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі жаночага манастыра, які адзіны дзейнічаў у Віцебскай вобласці, быў адноўлены ваенны гарадок. Паводле даных на 1946 г., у двухпавярховым мураваным корпусе (другі будынак, дзе былі паселены прадстаўнікі аблміліцыі не быў вернуты [32, а. 30]) манастыра, за Крыжа-Узвіжанскім саборам, пражывала 48 недзеяздольных манахінь сталага ўзросту на чале з ігуменняй Елеўферыяй (Новікавай). Менавіта за перыяд кіраўніцтва гэтай ігуменні (пасля 1944–1960) у 1949 г. была адрамантавана Спаса-Праабражэнская царква (узведзены новы жалезны дах, праведзены дробныя касметычныя работы і г.д.) [33, а. 12].

Пасля адкрыцця Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра было адноўлена спыненае з 1925 г. шанаванне памяці Еўфрасіні Полацкай, мошчы якой спачывалі ў драўлянай труне на левым баку ад алтара Спаса-Праабражэнскай царквы [34, а. 5 ад.]. З 1947 г. пачалі ладзіцца штогадовыя набажэнствы ў дзень памяці прападобнай [35, а. 9]. Неабходна падкрэсліць, што лік паломнікаў з году ў год няўхільна павялічваўся. 5 чэрвеня 1953 г. з бліжэйшых абласцей БССР і РСФСР (Вялікалукскай, Смаленскай і інш.) у манастыр прыбыла да 2,5 тыс. паломнікаў [22, а. 248]. У 1956 г. на свята да мошчаў прападобнай прыйшло каля 4,5 тыс., 1957 г. – да 6 тыс., у 1958 г. – 7 тыс. паломнікаў [36, а. 11]. Прадстаўленыя лічбы дастаткова прыблізныя, бо дакладнага ўліку колькасці вернікаў, вядома, не вялося. Аднак, зыходзячы з прадстаўленай інфармацыі, можна меркаваць аб кароткачасовай рэстаўрацыі культу Еўфрасіні, які адносна паспяхова функцыянаваў у межах 1943–1961 гг. У сваю чаргу, мясцовыя ўлады кіраваліся іншымі меркаваннямі. На іх думку, вялікі наплыў вернікаў быў абумоўлены актыўнай «рэкламай» з боку насельніцтва манастыра, якія пры дапамозе мошчаў Еўфрасіні Полацкай імкнуліся «маніпуляваць» свядомасцю насельніцтва: «Эту Евфросинию монашествующие все больше возвеличивают и популяризируют среди населения, как святую мученицу. Если раньше ее портрет был на простой рамке, то теперь рамка сделана новая, а на обратной стороне ее вставлен деревянный крест. Кроме большого портрета, украшенного цветами, Евфросинию нарисовали и на хоругвях» [37, а. 61]. Як пазначаў упаўнаважаны Л. Маркоўскі, уплыў манастырскай Спаса-Праабражэнскай царквы, а разам з тым і самой заснавальніцы манастыра на насельніцтва быў відавочным: улічваючы малыя памеры храма, большасць вернікаў размяшчаліся на двары манастырскай абіцелі, дзе «в это время 60% монашек на дворе среди верующих располагаются как цыгане на таборе и проводят свою работу» [38, а. 28]. У дні правядзення манастырскага свята (з 3 па 5 чэрвеня) каля Спаса-Праабражэнскай манастырскай царквы знаходзіўся вынасны абраз Еўфрасіні Полацкай на палатне, намаляваны алейнымі фарбамі. Па даручэнні ігуменні манастыра Елеўферыі (Новікавай) манахіні набывалі значную колькасць свечак, ікон, нацельных крыжыкаў і іншага царкоўнага начыння для продажу [39, а. 7].

Нягледзячы на шматлікія антыцаркоўныя акцыі і атэістычную прапаганду, рэлігійная актыўнасць насельніцтва ў дзень памяці Еўфрасіні Полацкай не зніжалася. Лік наведвальнікаў манастыра, як правіла, складаўся пераважна з жыхароў Полацка і Полацкага раёна. Значная колькасць вернікаў прысутнічала таксама з Ветрынскага, Ушацкага, Дрысенскага, Дзісенскага раёнаў Віцебскай вобласці і Невельскага раёна Вялікалукскай вобласці (РФ). У святочны дзень да мошчаў прападобнай таксама прыбывала частка пастаянных паломнікаў з Санкт-Пецярбурга і Смаленска [40, а. 308].

Улады ўсведмлялі значнасць ступені ўплыву Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра на насельніцтва. З гэтай узмацнення атэістычнай прапаганды сярод грамадскасці ў мясцовым перыядычным друку («Віцебскі рабочы», «Сцяг камунізма») напрыканцы 1950-х гг. з'яўляецца шэраг «выкрывальных» артыкулаў аб цемрашальскай дзейнасці Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра, накіраваны на дыскрэдытацыю дзейнасці манахінь і памяці Еўфрасіні Полацкай. Падаецца інфармацыя аб насельніцах манастыра, якія імкнуліся «нахабна» ашукваць грамадзян, а ў дзень памяці святой спекулявалі свечкамі, абразамі і лампадным маслам [41, с. 4]. З боку кіруючых улад рабіліся захады па рэарганізацыі святочнага мерапрыемства ў дзень памяці Еўфрасіні Полацкай. Згодна матэрыялам справаздачы ўпаўнаважанага савета па справах РПЦ пры Савеце Міністраў СССР тав. Сідарава святкаванне дня памяці прападобнай Еўфрасіні 5 чэрвеня 1959 г. было праведзена «неарганізаванно, без всякой торжественности, чем многие остались недовольны». Колькасць паломнікаў значна скарацілася (на службе прысутнічала каля 4 тыс. чалавек) [42, а. 221]. Такім чынам, галоўнае манастырскае свята прайшло неарганізавана, што і пазначаў упаўнаважаны з зацемкай «...надо и в 1960 г. сделать все возможное, чтобы из Минской епархии никто из духовного руководства не приезжал» [42, а. 221]. У дзень памяці святой, які быў праведзены 4–5 чэрвеня 1960 г. яшчэ да закрыцця манастыра, манастыр наведала толькі каля 2–2,5 тыс. чалавек [43, а. 21, 23].

У канцы 1950-х гг. у гарвыканкам пачалі паступаць прапановы аб закрыцці полацкага жаночага манастыра [44, а. 170]. На карысць закрыцця прыводзіліся наступныя довады: антысанітарнае становішча (на свята прападобнай Еўфрасіні штогод збіраюцца натоўпы вернікаў, якія гіпатэтычна могуць пакутаваць ад цяжкіх інфекцыйных захворванняў і тым самым падвргаць неапраўданай рызыцы здароўе мясцовых жыхароў), размяшчэнне на манастырскай тэрыторыі ваеннага гарадка, непрыдатныя ўмовы для манаскага жыцця, шкодніцкі ўплыў на выхаваўчую работу сярод моладзі [45, а. 68].

У 1960 г. манастыр яшчэ функцыянаваў (на 1 студзеня 1960 г. у манастыры пражывала 50 насельніц [46, а. 7]) і толькі напрыканцы 1961 г. ён быў зняты з рэгістрацыі. Пасля закрыцця манастыра ўзніклі праблемы з наступным размяшчэннем былых насельніц. Першапачаткова частку манахінь працаздольнага ўзросту меркавалася ўладкаваць на работу, частку састарэлых насельніц размеркаваць сярод сваякоў у межах Віцебскай вобласці, накіраваць у дом састрэлых ці Гродзенскі Раство-Багародзіцкі жаночы манастыр [47, а. 143]. Непасрэдна пасля скасавання манастыра планы кіраўніцтва былі скарэктаваны, і насельніцам прапанавалі пераехаць у Свята-Успенскі мужчынскі манастыр (в. Жыровічы, Гродзенская вобласць). 11 з 50 манахінь (старэйшых за 55 гадоў было 46 насельніц) пагадзіліся пакінуць Полацк, астатнія размясціліся ў прыватным сектары, непадалёк ад Спаса-Праабражэнскай царквы, якая набыла статус прыходскай. На гэты перыяд перыферыяныя цэнтры шанавання памяці святой былі закрыты (Свята-Еўфрасінеўскі храм у в. Бароўка) ці знішчаны (Свята-Еўфрасінеўскія храмы ў вёсках Росіца, Сакалішча, Бабынічы і г.п. Івянец).

З 1961 г. распачаўся працяглы «безманастырскі» перыяд у гісторыі культуры Еўфрасіні Полацкай. Першапачаткова па рашэнні выканкама гарадскога Савета дэпутатаў мошчы прападобнай Еўфрасіні падлягалі выняццю з закрытага манастыра з наступным размяшчэннем у Полацкім гісторыка-краязнаўчым музеі. Аднак запланаванае мерапрыемства засталася на паперы, і манастырская рэліквія была пакінута каля алтара Спаса-Праабражэнскай царквы на ўтрыманні членаў прыходскай абшчыны.

З канца 1970-х гг. тэрыторыю былога Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра планавалася ўключыць у запаведную зону [48, а. 5]. Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік прапанаваў пабудаваць браму, здзейсніць касметычны рамонт Крыжа-Узвіжанскага сабора і прыстасаваць той пад планетарый (на купале сабора быў уладкаваны знак нябеснай сферы), адкрыць пасля правядзення рамонтных работ у будынку цёплай царквы музей помнікаў старажытнарускага мастацтва. У Спаса-Праабражэнскай царкве планавалі ўладкаваць музей старадаўняга жывалісу і архітэктуры, а самі набажэнствы праводзіць у цёплай Свята-Еўфрасінеўскай царкве пасля правядзення рамонтных работ за 1986–1987 гг. Дзякуючы шматлікім зваротам і хадайніцтвам прыхаджан у вышэйшыя дзяржаўныя інстанцыі планы мясцовага кіраўніцтва не былі здзейснены. Гарадскія ўлады былі вымушаны перадаць праваслаўнай прыходскай абшчыне Крыжа-Узвіжанскі сабор і пакінуць за ёй Спаса-Праабражэнскі храм.

17 студзеня 1990 г. Полацкі гарвыканкам прыняў рашэнне аб рэгістрацыі ў г. Полацку Спаса-Еўфрасінеўскага жаночага манастыра [49, а. 54]. 30 мая 1990 г. на баланс Беларускага экзархата быў цалкам пераведзены комплекс будынкаў жаночага манастыра з мэтай іх далейшага выкарыстання па прамым прызначэнні. Полацка-Віцебскае епархіяльнае ўпраўленне атрымала дазвол на рамонтна-рэстаўрацыйныя работы па аднаўленні страчанай надбрамнай званіцы і ўзвядзенні паўднёвага крыла двухпавярховага манастырскага корпуса. 4 жніўня 1990 г. Савет па справах рэлігіі пры Савеце Міністраў СССР зарэгістраваў Спаса-Еўфрасінеўскі жаночы манастыр. Манастырскому комплексу была адведзена тэрыторыя ў адпаведнасці з межамі, вызначанымі праектам рэгенерацыі гістарычнай забудовы Полацка, за выключэннем тэрыторый, занятых жылымі дамамі № 99 і 101 па вуліцы Фрунзе 102 [50, а. 136–137]. 23 верасня 1991 г. у манастыр прыбыла другая група насельніц (18 сясцёр) пад кіраўніцтвам ігуменні Еўфрасіні (Максімчук). З 1990-х гг. была распачата актыўная работа па рэстаўрацыі помнікаў Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра і канчатковаму вяртанню і замацаванню ў свядомасці беларускага грамадства імя Еўфрасіні Полацкай.

ЛІТАРАТУРА

1. Русская православная церковь и коммунистическое государство. 1917–1941. Документы и фотоматериалы. – М. : Изд-во Библейско-Богослов. ин-та св. апостола Андрея, 1996. – 352 с.
2. Выписка из акта вскрытия и обследования мощей св. Игнатия, Исаяи, Дмитрия и Авраамия Ростовских чудотворцев и Ефросинии Полоцкой, находящихся в г. Ростове Ярославской обл. 1920 г. // ДАВВ. – Ф. 1821. Воп. 1. Спр. 425.
3. Полоцкое Радование: Свято-Евфросиниевские Торжества 1910 г. / ред. А.Г. Борисова-Горюнова ; худ. А.П. Маковцов. – Полоцк : Свято-Евфросиниев. жен. монастырь в г. Полоцке Полоц. епархии Белорус. Православ. Церкви, 2010. – 437 с.
4. Акты обследования Полоцкой уездной комиссией по охране памятников старины и искусства // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 54. Воп. 1. Спр. 3.
5. Протоколы заседаний Витебской губернской и Полоцкой уездной комиссий по изъятию церковных ценностей, акты и списки изъятых ценностей. 1922 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 51. Воп. 1. Спр. 108.
6. Протокол заседания подкомиссии по изъятию церковных ценностей при Полоцком Уездисполкоме. 1922 г. // Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку (ЗДА у г. Полацку). – Ф. 51. Воп. 1. Спр. 91.
7. Протокол вскрытия и освидетельствования мощей Ефросинии 1922 г. // ДА РФ. – Ф. 130. Воп. 6. Спр. 1130.
8. О святых мощах : сб. материалов / ред. Т. Панфилова – М. : Госполитиздат, 1961. – 115 с.
9. Полоцкие курсанты о мощах святой Евфросинии. 1922 г. // Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДА РФ). – Ф. А-353. Воп. 6. Спр. 17.

10. Манахтырь у царквы Спаса: Полоцкі Спаса-Евфросініевскі манахтырь с дрэвности да нашых дней. – Мінск : Орех, 2007. – 135 с.
11. Преподобная Евфросиния Полоцкая / сост. Н. Г. Куцаева. – Мінск : Беларус. Православ. Царковь (Белорус. Экзархат Масков. Патрыархата), 2010. – 95 с.
12. Арлоў, У.А. Асветніца з роду Усяслава Ефрасіння Полоцкая / У.А. Арлоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 53 с.
13. Арлоў, У.А. Еўфрасіння Полацкая / У.А. Арлоў. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 220 с.
14. Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны: Гісторыя Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай / аўт.-уклад. і пер. У. Арлоў; навук. рэд. Г. Штыхаў. – Мінск : ТАА «Асар», 1998. – 326 с.
15. Акт от 23 мая 1922 г. о приеме в музей мощей Евфросиньи Полоцкой 1922 г. // ДАВВ. – Ф. 1947. Воп. 1. Спр. 43.
16. Беларускі священный православный Синод. 1924 г. А. 13. // НГАБ. – Ф. 2786. Воп. 1. Спр. 13.
17. По вопросу передачи части имущества из Евфросиньевского монастыря Туржецкой церкви. 1925 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 54. Воп. 1. Спр. 191.
18. Протоколы заседаний комиссии по отделению церкви от государства и школы от церкви, Устав римско-католического о-ва, списки общин, монастырей, молитвенных домов и их обслуживающего персонала, и переписка с окротделом ГПУ, райисполкомами и другими учреждениями об их регистрации и контроле за их деятельностью. Полоцкий окрисполком // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 104. Воп. 1. Спр. 42а.
19. Протоколы заседаний президиума Полоцкого окружного исполнительного комитета совместно с председателями РИКов. 1925 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 225. Воп. 1. Спр. 2.
20. Акты камісіі па ахове помнікаў мастацтва, старажытнасці і прыроды пры Інбелкульце аб абвяшчэнні дзяржаўнай маёмасцю помнікаў мастацтва і старажытнасці на тэрыторыі г. Полацка і ў яго ваколіцах ад 2 чэрвеня 1925 г. 1925 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 104. Воп. 1. Спр. 81.
21. Заключение хранителя Оружейной палаты на крест, приписываемый Евфросинье Полоцкой 1925 г. // ДАВВ. – Ф. 1947. Воп. 1. Спр. 14.
22. Материалы о работе Минской духовной семинарии и монастырей. 1953 г. // НАРБ. – Ф. 951. Воп. 1. Спр. 39.
23. Полоцкий Спаса-Евфросиниевский монастырь (ок. 1128–1944 гг.) // Полоц. епарх. ведомости. – 1999. – № 7. – С. 1–2.
24. Церковно-ризнiчная опись Полоцкого Спаса-Евфросиниевского женского монастыря за 1922 г. // ДАВВ. – Ф. 1821. Воп. 1. Спр. 133.
25. Храмы и монастыри Полоцкой епархии. – Новополоцк : О. В. Молодечкин, 2006. – 76 с.
26. Православная церковь на Витебщине (1918–1991): документы и материалы / сост. В.П. Коханко [и др.]. – Мінск : НАРБ, 2006. – 364 с.
27. Осмотр здания костела Антония на предмет выяснения возможностей практического использования этого здания, ныне пустующего. 1939 г. // ДАВВ. – Ф. 1947. Воп. 1. Спр. 103. Акт от 17 дек. 1939 г.
28. Горидовец, В.В. История мощей преподобной Евфросинии Полоцкой в 1922–1960 гг. / В.В. Горидовец // Духовно-нравств. воспитание на основе отечеств. культурно-ист. и религиозных традиций и ценностей : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Жировичи, 27 мая 2010 г. ; науч. ред. сов. : М.В. Мясникович [и др.]. – Мінск, 2010. – С. 170–172.
29. Справка о женском монастыре в г. Полоцке, Витебской обл. 1958 г. // ДА РФ. – Ф. 6991. Воп. 2. Спр. 262.
30. (Дроздов), Димитрий. Витебская епархия: история и современность / Димитрий (Дроздов). – Мінск : Медисонт, 2011. – 230 с.
31. Віцьбіч, Ю. Вачыма жывога сьветкі / Ю. Віцьбіч // Царкоўны сьветач. – 1973. – № 1. – С. 6–11.
32. Справка. Постановление Совета Министров Союза ССР от 29 мая 1946 г. в части вывода из монастырских зданий гос. и обществ. организаций, а также и выселения из монастырских домов лиц, не имеющих отношения к монастырям, полностью не выполнено. Гор. Полоцк, БССР. Спаса-Ефросиниевский женский монастырь. 1946 г. // ДА РФ. – Ф. 6991. Воп. 2. Спр. 61.
33. Отчеты и статистические сведения Уполномоченного Совета по области. 1949 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 1221. Воп. 1. Спр. 8.
34. Договор о передаче церковному совету Спас-Ефросиньевской церкви, акт с перечислением разрушенных за войну и подлежащих разборке зданий. 1946 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 658. Воп. 1. Спр. 33.
35. Отчет Уполномоченного по делам РПЦ по Полоцкой обл. БССР. 1947 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 1221. Воп. 1. Спр. 4.
36. Переписка с Советом и уполномоченными Совета по областям по вопросу «святых мест» и источников. 1958 г. // НАРБ. – Ф. 951. Воп. 4. Спр. 17.
37. Докладные записки о работе Уполномоченного Совета по БССР и переписка о деятельности монастырей и Минской духовной семинарии // НАРБ. – Ф. 951. Воп. 2. Спр. 42.
38. Отчеты и статистические сведения Уполномоченного Совета по области. 1951 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 1221. Воп. 1. Спр. 12.
39. Материал по деятельности монастырей (анкеты, отчеты и разная переписка). 1958 г. // НАРБ. – Ф. 951. Воп. 3. Спр. 21.
40. Сведения о православных монастырях по состоянию на 1 янв. 1958 г. (Полоцкий женский монастырь). 1958 г. // ДАВВ. – Ф. 4131. Воп. 1. Спр. 12.
41. Аб так званых «нятленных мошчах» Еўфрасінні Полацкай // Віцебскі рабочы. – 1960. – № 6. – С. 4.
42. Докладная записка по религиозному празднику Полоцкого женского монастыря. 1959 г. // ДА РФ. – Ф. 6991. Воп. 2. Спр. 261.
43. Докладная записка о монастырском празднике Спасо-Евфросиниевского женского монастыря за 1960 г. 1960 г. // ДАВВ. – Ф. 4131. Воп. 2. Спр. 16.

44. Информационный доклад о положении и деятельности Полоцкого женского монастыря Витебской обл. за 1959 г. // ДАВВ. – Ф. 4131. Воп. 2. Спр. 14.
45. Дело о рассмотрении материалов о Полоцком Спасо-Ефросиньевском монастыре. 1960 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 658. Воп. 1. Спр. 241.
46. Доклады уполномоченных Совета по делам РПЦ по республике и областям и замечания к ним. 1959 г. // НАРБ. – Ф. 951. Воп. 4. Спр. 25.
47. Информационный доклад о положении и деятельности Полоцкого женского монастыря Витебской обл. за 1960 г. // ДАВВ. – Ф. 4131. Воп. 1. Спр. 15.
48. Протокол заседания комиссии по соблюдению законодательства о религиозных культах при Полоцком горисполкоме. 1984 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 658. Воп. 6. Спр. 766.
49. Статистические сведения Уполномоченного Совета по делам религий при Совмине СССР по БССР и областных уполномоченных Совета по делам религий о действующих церквах, монастырях, костелах и других религиозных объединениях и духовенстве за 1989 год // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 136. – Воп. 1. – Спр. 100.
50. О передаче комплекса зданий и сооружений бывшего женского Спасо-Ефросиньевского монастыря Белорусскому экзархату. 1990 г. // ЗДА у г. Полацку. – Ф. 658. Воп. 6. Спр. 968.

THE TRADITION OF HONORING OF EUPHROSYNE OF POLOTSK DURING THE SOVIET PERIOD (1917–1991)

G. MYSLIVETS

The cult of the saint is a multi-faceted historical, cultural and religious forms of worship, consisting historically on the basis of religious beliefs and practices; the phenomenon of his posthumous presence in society. Spiritual and moral values of each people is linked to national, "own" holy. Among the revered St. Euphrosyne of Polotsk (1104-1173) occupies a place of honor.

The tradition of honoring the saint historically evolved and has incorporated the religious beliefs and practices of various origins. At the present stage Euphrosyne of Polotsk was perceived guardian of the Belarusian people and female monasticism, as the nun was the cause not only to the development of the Christian faith, ascetic life, but contributed to the development of spiritual culture and education.